

Srebrenica, genocide en de reterritorialisering van internationale verantwoordelijkheid

ERNA RIJSDIJK*

Kwesties van representatie en interpretatie blijven te vaak buiten beschouwing bij analyses van internationale betrekkingen. Dat dit problematisch is, kan worden gedemonstreerd aan de hand van het voorbeeld Srebrenica. Het duurde lang voordat de zeer ernstige situatie in Srebrenica tijdens de Bosnische oorlog het internationale toneel veroverde. Ook werd en wordt het geweld vóór de val van Srebrenica vaak voorgesteld als een 'humanitaire ramp' en niet als een 'humanitaire misdaad'. Het begrip 'genocide' en de legale en morele verplichtingen die daaraan verbonden zijn, spelen hierbij een centrale rol. Het vermijden van deze term voor de situatie zoals die bestond vóór de val van de enclave, heeft ertoe geleid dat de massaslachting ná de val (binnen een korte tijdspanne en buiten het internationale gezichtsveld) tot plot van het verhaal Srebrenica is geworden. Daarmee, zo luidt de stelling van dit artikel, spelen analyses van de gebeurtenissen in Srebrenica, zoals bijvoorbeeld het NIOD-rapport, een belangrijke rol bij de maskering van internationale verantwoordelijkheden ten aanzien van de eerdere gebeurtenissen in Srebrenica.

Inleiding¹

Hoewel de onderzoekers van het in Nederland invloedrijke NIOD-rapport de betekenis van Srebrenica definiëren als een "tragedie op de Balkan" en een "affaire in Nederland",² wordt er in het mondiale discours tegenwoordig vaak naar Srebrenica verwezen in meer internationale termen als "Europa's grootste massaslachting sinds de Tweede Wereldoorlog".³ Carla del Ponte, hoofdaanklaagster van het Joegoslavië-tribunaal in Den

Haag, stelt zelfs dat misdaden zoals die gepleegd zijn in Srebrenica nooit als lokale aangelegenheden kunnen worden beschouwd: "The crime of genocide, crimes against humanity, and the other crimes within the jurisdiction of [the War Crimes] Tribunal are not local affairs [...]. [They] affect all of us throughout the world."⁴

Het heeft lang geduurd voordat deze verstrekkende betekenis van Srebrenica doordrong tot het internationale discours. Srebrenica was al wel een paar maal vóór de mas-

* drs E. Rijdsdijk is docent politicologie bij de vakgroep Sociale en Gedragwetenschappen en Wijsbegeerte van de Koninklijke Militaire Academie, Breda, en PhD-student aan de School of Geography, Politics and Sociology, University of Newcastle (UK).

saslachting in 1995 in het wereldnieuws geweest, maar toch kunnen we stellen dat op cruciale momenten de gebeurtenissen in Srebrenica in het mondiale discours afwezig waren of werden beschreven in termen van humanitaire nood, in plaats van in termen van misdaden tegen de menselijkheid. Tot op de dag van vandaag wordt de betekenis van de gebeurtenissen in Srebrenica bevochten in de media, door politici, militairen en – niet in laatste instantie – het oorlogstribunaal voor voormalig Joegoslavië (ICTY).

Veel analyses van de internationale interventie in Bosnië gaan echter niet expliciet in op interpretatie- en representatieproblemen. In de studie van internationale betrekkingen wordt de essentie van conflicten en rampen vaak beschouwd als iets dat slechts zo accuraat mogelijk dient te worden beschreven. Een gebeurtenis wordt bijvoorbeeld geïdentificeerd als een ‘hongersnood’, ‘burgeroorlog’ of ‘humanitaire ramp’ en vervolgens richt de analyse zich dan op de manier waarop internationale actoren de crisis managen, hebben gemanaged of zouden hebben moeten managen. De identificatie van de ramp als zodanig wordt daarbij dus niet geproblematiseerd. Toch, en dat is mijn stelling, is de plaatsing (en maskering) van internationale verantwoordelijkheid onlosmakelijk verbonden met deze identificatie. Ik zal dit demonstre-

ren aan de hand van de gebeurtenissen in Srebrenica.

Mondiale ongelukken

In principe kan elke ramp worden ge(dis)kwalificeerd als een ‘lokaal probleem’, simpelweg omdat ze altijd *ergens* in tijd en ruimte kunnen worden gelokaliseerd. Tegelijkertijd kunnen we door de moderne mediatechniek ook stellen dat geen enkele gebeurtenis nog noodzakelijkerwijs slechts een lokale aangelegenheid is, omdat we er in beginsel wereldwijd getuige van kunnen zijn. De uitspraak van Del Ponte dat misdaden tegen de menselijkheid geen lokale aangelegenheid zijn, impliceert dat de gebeurtenissen in Srebrenica, die door het oorlogstribunaal als ‘genocide’ zijn aangemerkt, door haar worden begrepen als een universeel incident met een mondiale betekenis.⁵

Paul Virilio heeft deze opvatting van een universeel incident een “mondiaal of algemeen ongeluk” genoemd.⁶ Volgens François Debrix is het kenmerkend voor het ‘mondiale ongeluk’ dat het altijd pas achteraf door een mondiaal publiek als zodanig wordt herkend. Debrix verwijst naar Rwanda als voorbeeld. De gebeurtenissen in Rwanda bereikten pas een mondiaal publiek nadat het geweld door leden van de organisatie Artsen zonder Grenzen opnieuw was geclassificeerd als ‘genocide’.⁷ Debrix bediscussieert niet of de term ‘genocide’ op accurate

wijze de situatie in Rwanda representeert, maar hij maakt een meer conceptueel punt:

After MSF's 'witnesses' rediscovered the Rwandan humanitarian territory as a space populated with victims of genocide, photojournalists, TV crews, humanitarian volunteers of all kinds and 'benevolent' politicians all flocked into this new space of global victimhood. The reterritorialisation of Rwanda as space of genocidal victimhood (the worst space of victimhood since Hitler's camps, as was suggested) made possible the passage of Rwanda from an isolated and barely noticed violent ethnic situation to a global accident.⁸

Een soortgelijk mechanisme lijkt aan de orde te zijn voor de gebeurtenissen in Srebrenica. Hier volgt een reconstructie van het traject waarin Srebrenica in het internationale discours veranderde van een lokaal incident in een *global accident*.

The making of Srebrenica

In 1992 verklaarden Bosnisch-Servische krachten het tot hun oorlogsdoel om alle Serviërs in één staat te verenigen, onder andere door het opheffen van de grens langs de rivier de Drina, die Servië van oost-Bosnië scheidde. Het streven naar een 'groot-Servië' impliceerde grootschalige campagnes van wat men 'etnische zuiveringen' noemde van de niet-Servische bevolking in het gebied.⁹ Op vele plaatsen waren de 'etnische zuive-

ringen' zeer gewelddadig en gingen gepaard met massaslachtingen.¹⁰ In deze tijd was Srebrenica een geïsoleerde enclave in oost-Bosnië, waarin zich duizenden Moslims bevonden die door aanvallen van Servische krachten waren gevlucht uit hun oorspronkelijke woonplaatsen elders in het gebied.¹¹ De bewoners van Srebrenica probeerden om de Servische krachten ervan te weerhouden het gebied te veroveren. Vele aanvallen en tegenaanvallen werden uitgevoerd door gewapende krachten van zowel de zijde van de Serven als van de Moslims.¹² Hoewel de situatie in Srebrenica uiterst precair was, vond dit geen weerslag in de internationale media.

De twee Nederlandse journalisten Frank Westerman en Bart Rijs hebben de situatie in de enclave in deze periode gereconstrueerd in hun boek *Srebrenica het zwartste scenario*. Volgens hen had Srebrenica veel gemeenschappelijk met de situatie in Sarajevo, waar wel veel media-aandacht voor was. Net als Sarajevo was Srebrenica sinds het begin van de oorlog in Bosnië omsingeld en belegerd. Toch richtten de media hun aandacht op de hoofdstad, die een luchthaven had, waar de president zetelde, waar zich het hoofdkwartier van de Verenigde Naties bevond en waar door middel van een luchtbrug voedsel en medicijnen werden aangevoerd.¹³ In Srebrenica daarentegen, was er niets te vinden. Geen water, geen elektriciteit, geen

telefoon en geen pers. Westerman en Rijs geven een typerende beschrijving van de moeilijke relatie van Srebrenica met de moderne media:

Om toch in de schreeuwende behoefte aan nieuws te voorzien worden er radiobijeenkomsten gehouden in het huis van 'de technicus'. Dat is een student die de motor en de spoel uit zijn cassettedek heeft gesloopt en de twee polen op een houten spinnewiel heeft gemonteerd. Op de hele uren zit er iemand al trappend elektriciteit op te wekken, zodat het nieuws uit een serie luidsprekertjes aan de gevel kan schallen. [...] De radiobijeenkomsten hebben een tragische dimensie. Het publiek staat zwijgend in een kring met gebogen hoofden te luisteren naar berichten over de ontmanteling van de apartheid in Zuid-Afrika, de ruzie over de Zwarte-Zeevloot, het beleg van Sarajevo, en dat terwijl hun eigen drama wordt doodgezwegen. Vreemd, want het wereldnieuws, dat zijn zij zelf. Er is alleen niemand om het te brengen. De enige uitgaande berichten zijn afkomstig van de radio-zendamateurs, waar de technicus er een van is.¹⁴

Enkele noodsignalen werden opgevangen door de BBC, die het nieuws van een dreigende hongersnood bracht.¹⁵ In november 1992 waarschuwde de Hoge Commissaris voor Vluchtelingen (UNHCR) voor een komende ramp.¹⁶ Op 19 februari 1993 bracht de UNHCR een alarmerend rapport uit over de situatie in Srebrenica:

Er is geen voedsel zoals wij dat kennen. Ze hebben in maanden geen echt voedsel meer gehad. Ze overleven met

behulp van het kaf van koren en wortels van bomen. Iedere dag sterven er mensen van hongersnood en uitputting. De medische situatie kan niet kritieker. Mensen die gewond zijn worden overgebracht naar het ziekenhuis, waar ze sterven vanwege gebrek aan medicijnen. Er zijn schurft- en luisproblemen, die epidemische vormen hebben aangenomen.¹⁷

Meer slecht nieuws kwam van Simon Mardel, een Britse dokter van de Wereldgezondheidsorganisatie. Hij bereikte Srebrenica na een lange wandeling en rapporteerde na zijn bezoek op een persconferentie in Belgrado dat hij een plek in Europa had bezocht "waar per dag dertig tot veertig mensen bezwijken aan ondervoeding en kou".¹⁸ Journalisten brachten het nieuws van de wanhopige situatie in Srebrenica naar Sarajevo en het buitenland. Dit zette de United Nations Protection Force (UNPROFOR)-commandant voor Bosnië-Herzegovina, de Franse generaal Philippe Morillon, er toe aan om op 11 maart 1993 samen met een klein konvooi de gevaarlijke reis naar Srebrenica te maken. Morillon zond zijn beslissing om te gaan uit op de kortegolfradio: "With the knowledge that a real tragedy is developing in Srebrenica, I have decided to travel there and I have decided to stay there to ease the fears of the population."¹⁹ Morillon nam zonder toestemming van zijn bazen in New York en Parijs het initiatief om de internationale aandacht te richten op de geïsoleerde enclave.²⁰ Hij bereikte Sre-

brenica samen met zijn Britse assistent majoor Pyers Tucker, zijn lijfwacht uit Macedonië Vangel Mihailov, een legionair; een Canadees rupsvoertuig met bemanning, een team UNMO's; twee Amerikaanse militaire verbindingsofficieren; drie MSF-artsen en een aantal UNHCR-medewerkers, waaronder de Nederlander Laurens Jolles.²¹ Aldaar trof hij de bevolking in een complete staat van paniek aan.²² Vijftig- tot zestigduizend mensen (oorspronkelijke bewoners en vluchtelingen uit de omliggende dorpjes) waren samengedreven in een gebied van ongeveer honderdvijftig vierkante kilometer met Srebrenica als centrum.²³ De bevolking reageerde aanvankelijk op Morillon's bezoek door hem te gijzelen.²⁴ Een videocamera registreerde Morillon's belofte aan de mensen in Srebrenica: "I deliberately came here and I am now decided to stay here in Srebrenica. You are now under the protection of the UN forces".²⁵ Deze woorden hebben inmiddels een grote symboolfunctie gekregen in de vele latere reconstructies van de VN-missie in Srebrenica.²⁶

Radioamateurs waren de eersten die de wereld informeerden over het besluit van Morillon om in Srebrenica te blijven, totdat er hulp zou arriveren.²⁷ Morillon kreeg toestemming om de enclave te verlaten en gedurende de volgende weken bracht de UNHCR een aantal humanitaire hulpkonvoeien naar Srebrenica. De UNHCR evacueerde

ook acht- à negenduizend mensen naar veilig gebied. De evacuaties vonden plaats in een staat van totale paniek. Twintig mensen overleden ten gevolge van de reis in te volle vrachtwagens.²⁸ De evacuaties werden gesteund door de Bosnische Serven, maar de Bosnische regering was tegen, omdat men vond dat de evacuaties bijdroegen aan de 'etnische zuivering' van het gebied. Uiteindelijk werden de evacuaties gestopt.²⁹

David Rohde heeft benadrukt dat het de journalist Tony Birtley was, die ervoor zorgde dat de gebeurtenissen in Srebrenica in april 1993 de voorpagina's haalden. Birtley was een freelancer voor het Amerikaanse televisienetwerk ABC. Hij was met een geheime helikoptervlucht van het Bosnische regeringsleger het stadje ingevlogen. In zijn verslagen beschreef hij de misère onder de bevolking en waarschuwde voor een dreigende val van de stad.³⁰ Volgens Rohde hadden Birtley's beelden van de Servische artillerieaanval op Srebrenica van 12 april, waarbij zesenvijftig mensen de dood vonden, waaronder veertien kinderen, een grote impact en vergrootten zei de druk op het Westen om in actie te komen.³¹ Westerman en Rijs wijzen echter ook op andere bronnen. Na de artillerieaanval rapporteerde een werknemer van de UNHCR op de BBC-radio dat er stukjes mensenvlees aan het hek van een basketbalveldje hingen. Tim Judah van de *London Times* schreef over

“het angstaanjagende bombardement dat iedereen doodde of verminkte die niet hard genoeg kon lopen”.³² De Moslims van Oost-Bosnië haalden de cover van de *Times* en volgens Westerman en Rijs werd Srebrenica hét symbool van de “ontoelaatbare agressie” van de Bosnische Serven.³³

Morillon’s actie en de media-aandacht die daar op volgde had Srebrenica op de agenda van de VN-Veiligheidsraad gezet. Op 16 april 1993, vier dagen na de aanval, ‘eiste’ de Veiligheidsraad in resolutie 819 dat Srebrenica door alle partijen als ‘veilig gebied’ zou worden behandeld, “which should be free from any armed attack or any other hostile act”.³⁴ In de resolutie werd ook genoteerd dat het Internationaal Gerechtshof (ICJ) de Federale Republiek Joegoslavië (Servië en Montenegro) had opgedragen “to take all measures within its power to prevent the commission of genocide.”³⁵ Dus – en dat is een belangrijk aspect – deze resolutie erkende expliciet de dreiging van genocide door Servische krachten.

Alhoewel de enclave zo goed als gevallen was, zag de Veiligheidsraad aanvankelijk geen militaire verplichtingen voor VN-troepen om het ‘veilige gebied’ daadwerkelijk tot stand te brengen en te verdedigen. Initiatieven die door anderen werden genomen hadden echter hun eigen momentum en op 18 april werd het Demilitarisatieakkoord gesloten tussen generaal Mladic, de commandant van het

Bosnisch-Servische leger, en UNPROFOR-commandant Morillon.³⁶ In tegenstelling tot wat was voorgesteld door de Veiligheidsraad, hield het akkoord een onmiddellijke inzet van ongeveer honderdzeventig UNPROFOR-militairen in, die hoofdzakelijk uit een Canadees contingent bestonden.³⁷ De nieuwe veiligheidsstatus van Srebrenica was nog steeds onduidelijk en de invulling ervan werd overgelaten aan UNPROFOR.

De avond nadat het Demilitarisatieakkoord was gesloten verklaarde generaal Morillon in een persconferentie dat elke nieuwe aanval op Srebrenica door Serviërs een “declaration of war against the entire world” zou betekenen.³⁸ Helaas werd de resoluutheid van de UNPROFOR-commandant niet weerspiegeld in de posities van de leden van de Veiligheidsraad, zoals kan worden geïllustreerd met de persconferentie die de woordvoerder van het US Department of State, Richard Boucher, op 19 april gaf:

Q: Richard, you referred to the demilitarisation of Srebrenica. Isn’t that a euphemism, for basically the surrender of all arms by the Bosnian defenders? The Serbs aren’t being demilitarised.

Boucher: No. And I described for you in the next sentence what it meant. It meant that the UN would engage in a process of disarming the government forces there. As part of that agreement, the Bosnian Government defenders of Srebrenica are to turn over their arms to UNPROFOR.³⁹

Q: So, Richard, do you consider Srebrenica to have fallen essentially?
 Boucher: At this point I think it's immaterial to argue over the status of Srebrenica.⁴⁰

Drie dagen later werd de conversatie met de pers over de status van *safe area* Srebrenica voortgezet:

Q: And the peacekeepers should protect the Muslims in Srebrenica? [...]

Boucher: We've supported the UN resolution, we've supported the deployment of the UNPROFOR troops, and they are indeed there to make sure that it remains a safe area.

Q: But I understood that they – that the rules of engagement are that they have to return fire in self-defence, not to defend Muslims; that they don't have any authority to do that. Is that true?

Boucher: Saul, you know – ask UNPROFOR. They're the commanders in this situation. You have to ask the commanders in this situation what their rules are.

Q: No, but we took part in the passage of this resolution and in the whole business of this, so we ought to know what the rules of engagement are for people that – who are acting under ... something that we agreed to.

Boucher: Saul, once again, the UN has forces throughout the world authorised by UN resolutions that we've supported. That does not mean that I think I should be responsible for explaining the rules of engagement in any particular place, particularly given people on the ground that are doing a very difficult job. Now, we have supported the safe area resolution. The UN soldiers are out there to try to see that that is respected. But precisely where they're deployed and how they'll respond to different circumstances is something for them to talk about if they wish to.⁴¹

UNPROFOR zelf noemde het Demilitarisatieakkoord een “remarkable breakthrough”.⁴² Toch kon de situatie ook in andere termen worden uitgelegd. Journalisten uit Sarajevo portretteerden de nieuwe situatie als een “surrender” aan het Bosnisch-Servische leger.⁴³ In hun visie waren de mensen in de enclave krijgsgevangenen geworden van het Bosnisch-Servische leger, bewaakt door de VN-macht.⁴⁴ UNPROFOR had de persorganisatie van de Verenigde Naties in New York echter eerder van het nieuws over het gesloten akkoord voorzien, en volgens Silber en Little “the unfortunate word ‘surrender’ did not feature prominently, not, in fact, at all” in de rapportages van de New Yorkse correspondenten.⁴⁵

Het perspectief van een “remarkable breakthrough” werd later geconfronteerd met veel negatievere berichten over de situatie in Srebrenica. Het Demilitarisatieakkoord hield onder andere in dat vijfhonderd zieken en gewonden mochten worden geëvacueerd.⁴⁶ Het verloop van deze evacuatie leidde tot een nieuwe golf van media-aandacht:

Aid workers described how the evacuation helicopters were mobbed by desperate people clamouring to get on board. One UNHCR official described a vast wall of amputees, hobbling down the hillside to the sports field where the helicopters landed, and told of how he had had to make an arbitrary selection from the other side of a coil of barbed wire: some to go others to stay. One man, he said, who had lost

who had lost an eye, offered to pluck out the other eye if it meant he could get aboard the evacuation flight. These scenes continued to be broadcast around the world, and continued to dominate the international news agenda.⁴⁷

Bovendien constateerde een missie van de VN-Veilighedsraad die op 25 april de enclave bezocht, dat de regering van de Republiek Bosnië en Herzegovina onder druk akkoord was gegaan met de *safe area*-status van Srebrenica:

Before the agreement of 18 April 1993 the town had been under intense shelling; it was surrounded and totally isolated. The situation forced the local Srebrenica authorities to agree to a settlement by which only the Muslim side was to disarm under the supervision of UNPROFOR. [...] Both the President and the Vice-President of the Republic of Bosnia and Herzegovina informed us that they had been reminded by the UNPROFOR officers that no outside support would be forthcoming and that they were evidently defenceless. They had to sign the agreement under duress.⁴⁸

Met Servische troepen die de toegang controleerden vond ook de commissie dat Srebrenica praktisch bezet was en dat er een onmenselijke situatie in de enclave was ontstaan met potentieel catastrofale gevolgen.⁴⁹ Ze rapporteerde dat Srebrenica het "equivalent of an open jail" was geworden en concludeerde dat de weigering van de Servische troepen om medische hulp toe te laten een "crime of genocide" was.⁵⁰ Volgens de

commissie had deze actie, samen met het afsluiten van de water- en elektriciteitstoevoer, "a slow-motion process of genocide" ten gevolge.⁵¹ Hoewel resolutie 819 Srebrenica tot een *safe area* had verklaard, rapporteerde de VN-missie dat de werkelijke situatie niet overeenkwam met de geest noch de bedoeling van de resolutie.⁵² De commissie keurde het echter wel goed dat UNPROFOR had gehandeld zonder de expliciete goedkeuring van de Veiligheidsraad. Als UNPROFOR niets had gedaan, zo redeneerde de commissie, dan was het alternatief waarschijnlijk een massaslachting van misschien wel vijftiengduizend mensen geweest.⁵³

Het rapport van de commissie zorgde ervoor dat de Veiligheidsraad op 6 mei resolutie 824 aannam. In de overtuiging dat het zou bijdragen aan de implementatie van een nieuw vredesplan voor Bosnië,⁵⁴ werden naast Srebrenica ook Sarajevo, Tuzla, Zepa, Gorazde en Bihac tot *safe areas* verklaard.⁵⁵ Opnieuw bevatte deze resolutie geen verwijzingen naar geweldsmaatregelen. UNPROFOR werd slechts versterkt met vijftig militaire VN-waarnemers. Niettemin verklaarde de resolutie dat de Veiligheidsraad ervan overtuigd was dat er verdere stappen moesten worden ondernomen om de veiligheid van de *safe areas* te waarborgen.⁵⁶ In juni werden de meer praktische implicaties hiervan vastgelegd in resolutie 836. De

Raad besloot om het mandaat van UNPROFOR uit te breiden om het in staat te stellen

to deter attacks against the safe areas, to monitor the ceasefire, to promote the withdrawal of military of paramilitary units other than those of the Government of Bosnia and Herzegovina and to occupy some key point on the ground, in addition to participating in the delivery of humanitarian relief to the population.⁵⁷

Het autoriseerde UNPROFOR

in carrying out the mandate [...] acting in self-defence, to take the necessary measures, including the use of force, in reply to bombardments against the safe areas by any of the parties or to armed incursion into them or in the event of any deliberate obstruction in or around those areas to the freedom of movement of UNPROFOR or of protected humanitarian convoys.⁵⁸

De resolutie was onduidelijk over de inhoud van de internationale verplichtingen ten aanzien van de *safe areas*. Het garandeerde de verdediging niet door middel van VN-protectie en verbod het gebruik van geweld aan “acting in self-defence” van UNPROFOR. Het werd aan de bereidwilligheid van de lidstaten overgelaten de verdediging van UNPROFOR te ondersteunen door middel van luchtsteun. En, zoals later bleek, ontbrak die bereidwilligheid. Geen van de sponsors van resolutie 836 bood extra troepen aan om de resolutie in Srebrenica te implementeren.⁵⁹ Het VN-Srebrenica-rapport concludeert dat, hoewel de Servische aanvallen

en wurgreep op de *safe areas* in de media en hoogstwaarschijnlijk ook in de rapportages van diplomaten en inlichtingendiensten breed waren uitgemeten, de internationale gemeenschap niet de politieke wil kon vinden om de nieuwe *safe area*-status van Srebrenica te materialiseren.⁶⁰

Hoewel verschillende leden van de Islamic Conference grote troepencontingenten aanboden, werden deze door het VN-Secretariaat niet geaccepteerd omdat men ervan uitging dat de Bosnische Serven hiermee nooit akkoord zouden gaan.⁶¹ Aangezien er voor een *peacekeeping*-operatie was gekozen en niet voor *peace enforcement*, was de instemming van alle partijen, en dus ook die van de Serven, noodzakelijk. Uiteindelijk werd het Nederlandse aanbod geaccepteerd om troepen te leveren die de Canadezen zouden aflossen. In februari 1994, na lange vertragingen door Servische obstructie, arriveerde er een licht bewapend Nederlands bataljon in Srebrenica.⁶² Het bataljon had een ‘humanitair’ doel en de *rules of engagement* waren gericht op zelfverdediging in plaats van het voorkomen en/of bestrijden van de door de VN-commissie geconstateerde ‘genocide’. De situatie in Srebrenica werd door vele internationale politici dan ook niet in termen van deze misdaad uitgelegd, maar slechts in termen van humanitaire nood.

Volgens Rohde blokkeerden Serven vanaf het voorjaar van 1994

het bezoek van journalisten aan Srebrenica. Rohde voegt hier aan toe dat de meeste journalisten – inclusief hijzelf – niet echt veel moeite deden om in de enclave te komen, zoals Birtley wel had gedaan door middel van een helikopter van het Bosnische regeringsleger. Begin juli was de media-aandacht alweer bijna helemaal gericht op Sarajevo.⁶³ Journalist Rijs stelt dat journalisten zich veel te veel afhankelijk maakten van de waarnemingen vanuit Belgrado, Zagreb, Moskou, Washington en Den Haag. Hij vindt achteraf dat de schaarse rapportages uit Srebrenica verwarrend waren en hij neemt het zichzelf kwalijk dat hij te gemakkelijk sommige rapporten betreffende de rol van het Nederlandse bataljon heeft geloofd. Hij concludeerde dat de Nederlandse journalisten net zo verbaasd waren over de ontwikkelingen in Srebrenica als veel politici.⁶⁴

Op 7 juli 1995 – een dag nadat Bosnisch-Servische troepen waren begonnen aan hun beslissende aanval op de enclave – gaf de Bosnisch-Servische generaal Milan Gvero op de Bosnisch-Servische radio een verklaring voor de uitsluiting van buitenlandse media: “There is no reason the UN and foreign media should be involved in the problem, since it would only serve the Muslim cause.”⁶⁵ In hetzelfde radioprogramma zei hij dat het probleem van Srebrenica hoofdzakelijk het resultaat was van mediamanipulatie. En “Mus-

lims are trying to bring the attention of the media to that little town they have already used as a joker in the war game.” Volgens deze generaal beschouwden de Moslims de VN-*safe area* als een dekking voor hun terroristische acties.⁶⁶

De aandacht van de buitenlandse media herleefde nadat de Bosnisch-Servische krachten op 6 juli de druk op de enclave verhoogden door middel van beschietingen. Op 11 juli waren de Nederlandse UNPROFOR-troepen en de bevolking van de enclave met geweld uit Srebrenica verdreven. Een Servische cameraploeg registreerde de volgende uitspraak van de Bosnisch-Servische generaal Mladic onder wiens leiding de enclave was veroverd: “Here we are, on 11 July, 1995, in Serbian Srebrenica just before a great Serb Holy day. We give this town to the Serb nation. Remembering the uprising against the Turks the time has come to take revenge on the Muslims.”⁶⁷ Al gauw na de val van Srebrenica verschenen er berichten over massa-executies in de Westerse media.⁶⁸ De speciale rapporteur voor mensenrechten van de Verenigde Naties, Tadeusz Mazowiecki, kondigde op 24 juli aan dat zeventigduizend van de veertigduizend inwoners van Srebrenica “verdwenen” leken te zijn.⁶⁹

Massagraven en genocide brengen Srebrenica internationaal tot bestaan

Na de val van de enclave werd door de Nederlandse VN-staf ontkend dat Dutchbat-soldaten getuige waren geweest van grootschalige gewelddadigheden. Landmachtbevelhebber generaal Couzy legde deze ‘verwarring’ later in zijn memoires uit. Zijn uitleg geeft aan dat het zwijgen over Moslimslachtoffers was gerelateerd aan een hogere prioriteit van de veiligheid van de Nederlandse *peacekeepers*:

Op zondagochtend [16 juli] ben ik meteen naar Zagreb gevlogen om [de Dutchbat-soldaten] daar op te vangen. Daar kon ik van de betrokkenen ook uit de eerste hand horen wat er allemaal was gebeurd en hoe alles was gegaan. Het beeld dat me toen werd geschetst was niet zo onthutsend als later de werkelijkheid zou blijken. Van massale moordpartijen hoorde ik niet. Alleen een lid van het medisch team vertelde dat hij vele lijken op een weg had gezien, maar anderen die bij hem in de auto hadden gezeten, verklaarden weer dat het om enkele doden ging. Het waren tegenstrijdige meningen en observaties, waar ik weinig mee kon. Over het algemeen kreeg ik te horen dat de evacuatie van de tienduizenden vluchtelingen gezien de omstandigheden redelijk was verlopen. Er was volgens hun waarneming wel sprake geweest van enkele standrechtelijke executies, wat uiteraard absoluut niet kon, maar dat aantal zou zeer beperkt zijn. Bij terugkomst in Nederland heb ik daar toen over gezwegen. Ik heb het wel tegen de minister verteld, maar niet tegen de pers. Er zaten per slot van rekening nog zo’n

driehonderd Nederlandse militairen in het gebied. Die wilde ik niet in gevaar brengen door vroegtijdige beschuldigingen over oorlogsmisdaden.⁷⁰

Minister van Ontwikkelingssamenwerking Pronk was al een dag eerder naar Bosnië afgereisd om poolshoogte te nemen van de situatie. Weer terug in Nederland, verklaarde hij op 18 juli in NOVA:

Wij moeten ons niet voor de gek laten houden door mensen die zeggen dat het allemaal niet is bevestigd. Er zijn daar duizenden mensen vermoord. Vluchtelingen zijn eruit gehaald, de gevangenen die daar zitten in dat kamp, daar is nog steeds geen toegang voor. Er zijn echt moordpartijen geweest. Dat is iets wat wij wisten dat er kon gaan gebeuren. De Serven hebben dat een aantal keren gedaan. Het is genocide die plaatsvindt.⁷¹

Minister Pronk werd in de Tweede Kamer bekritiseerd voor deze uitspraken. De Tweede-Kamerleden De Hoop Scheffer (CDA), Blaauw (VVD) en Hoekema (D66) protesteerden tegen de classificatie van het geweld in Srebrenica als ‘genocide’ omdat ze het respectievelijk “politiek niet verantwoordelijk”, “op dit moment heel onverstandig” en “niet prudent en niet opportuun” vonden om nu “deze zware toonhoogte” te kiezen.⁷² Niettemin verklaarde minister van Defensie Voorhoeve, die op dat moment verantwoordelijk was voor de militaire missie: “Wat er gebeurt, is dat mensen groepsgevijs worden verdreven en vermoord. Dat is genocide.”⁷³

Op 10 augustus 1995 presenteerde Madeleine Albright, Amerikaans VN-ambassadeur, op een besloten bijeenkomst van de Veiligheidsraad luchtfoto's van mogelijke massa-executies.⁷⁴ Voor Rohde waren deze foto's, gecombineerd met de verhalen van vluchtelingen uit de enclave, de aanleiding om in Bosnië op onderzoek uit te gaan met de bedoeling bewijzen te vinden voor massa-executies van de voormalige bevolking van Srebrenica.⁷⁵ Hij publiceerde zijn bevindingen in augustus 1995 in de *Christian Science Monitor* en was daarmee de eerste die de publieke aandacht op het bestaan van massagraven richtte.

Nadat de termen 'massagraven' en 'genocide' waren gekoppeld aan de gebeurtenissen, kreeg Srebrenica in een stortvloed van publicaties betekenis als *internationale* ramp (of ten minste als *Europese* ramp, zoals gesuggereerd in de vanaf dan veelgebruikte uitdrukking "Europa's grootste massaslachting sinds de Tweede Wereldoorlog").⁷⁶ De *crime scene* was niet langer beperkt tot Bosnië.

Op 2 augustus 2001 oordeelde het Joegoslavië-tribunaal dat de voormalige Bosnisch-Servische legercommandant Radislav Krstic schuldig was aan genocide door de rol die hij had gespeeld in de aanval op de enclave Srebrenica in juli 1995 en het vervolgens vermoorden van de Moslimmannen.⁷⁷ Met dit oordeel definieerde het tribunaal de gebeurtenissen in Srebrenica

als 'genocide'. Volgens het tribunaal betekent 'genocide' "de misdaad der misdaden".⁷⁸

Hiermee werd Srebrenica, net zoals Debrix constateerde ten aanzien van Rwanda, een plaats van genocidaal slachtofferschap, waarmee de reterritorialisatie mogelijk werd van een geïsoleerd en lokaal geval van 'etnisch geweld' naar een *global accident*.⁷⁹ De wijze waarop deze transformatie plaatsvond is onlosmakelijk verbonden met de plaatsing van internationale politieke verantwoordelijkheid, zoals mag blijken uit het volgende.

Genocide en de reterritorialisering van verantwoordelijkheid

Hannah Arendt heeft in haar analyse van het Eichmann-proces gedemonstreerd waarom 'genocide' moet worden begrepen als een internationaal probleem en niet als een lokaal probleem en waarom het niet simpel kan worden vergeleken met '(massa)moord'.⁸⁰ Ze bekritiseerde het feit dat Adolf Eichmann onder de nationale Israëliëse wetten werd berecht voor zijn misdaden tegen joden en niet onder internationaal humanitair recht, door middel van de volgende redenering:

For just as a murderer is prosecuted because he has violated the law of the community, and not because he has deprived the Smith family of its husband, father and breadwinner, so these modern, state-employed mass murderers must be prosecuted because

they violated the order of mankind, and not because they killed millions of people. Nothing is more pernicious to an understanding of these new crimes, or stands more in the way of the emergence of an international penal code that could take care of them, than the common illusion that the crime of murder and the crime of genocide are essentially the same, and that the latter therefore is 'no new crime properly speaking.' The point of the latter is that an altogether different order is broken and an altogether different community is violated.⁸¹

Dus 'genocide' reterritorialiseert de *crime scene* van deze speciale vorm van geweld van de staat naar een mondiaal niveau.

De categorisering als 'genocide' geeft het geweld niet alleen in de geografisch context een andere dimensie, maar ook in de historische. De oorsprong van het concept en de relatie met de misdaden gepleegd tijdens de Tweede Wereldoorlog dragen bij aan het algemene begrip van 'genocide' als 'de misdaad der misdaden'.

De term 'genocide' bestaat pas sinds 1933, toen de Pool Raphael Lemkin het concept presenteerde op een internationale conferentie.⁸² De Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide werd op 9 december 1948 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties aangenomen en werd in januari 1951 van kracht.⁸³ De Conventie "requires States parties not only to punish genocide – a measure that does demand legal certainty – but also to prevent and repress the

crime – action that by its nature must not await the certain knowledge that genocide has occurred."⁸⁴ Art. 1 van de Conventie stelt dat "the Contracting Parties confirm that genocide, whether committed in time of peace or in time of war, is a crime under international law which they undertake to prevent and to punish".⁸⁵ In art. 8 wordt ook gesteld dat "any contracting Party may call upon the competent organs of the United Nations to take such action under the Charter of the United Nations as they consider appropriate for the prevention and suppression of acts of genocide".⁸⁶ Deze verdragsartikelen geven duidelijk aan dat er internationale verplichtingen zijn verbonden aan de Conventie. Bovendien zijn sinds 1951 niet alleen de ondertekenaars van de Conventie aan de inhoud gebonden, maar elke staat in de wereld, omdat zij onderdeel is geworden van het internationaal gewoonterecht.⁸⁷ In geval van (het vermoeden van) genocide kan internationaal ingrijpen dus niet slechts worden gezien als een vrijwillige daad.

Zowel de geografische als de historische aspecten van 'genocide' dragen bij aan het conceptuele gewicht en vormen een uitdaging voor meer traditionele politieke concepten, waarin politieke verantwoordelijkheid wordt begrensd door staatssoevereiniteit en nationale belangen.

De academische lokalisering van Srebrenica

In het geval van Srebrenica leverden de gebeurtenissen na de val van de enclave die werden begrepen als ‘genocide’ veel meer rapportages op dan toen de gebeurtenissen nog ‘slechts’ als ‘humanitaire ramp’ werden geportretteerd. Srebrenica bereikte dus pas een groot publiek toen de gebeurtenissen in universele misdaadtermen werden beschreven. Dit leidde ook tot een veelvoud van academische rapporten. Net als in de rapportages van journalisten en politici, is hier een tendens te bespeuren die de gebeurtenissen in Srebrenica van hun morele en juridische reikwijdte in tijd en ruimte ontdoet.

Jan-Willem Honig bijvoorbeeld, beschreef Srebrenica als een “classical example” van een “complex humanitarian emergency” “[that] seemed to erupt suddenly and was over in little more than a week. Events focused on a geographically limited area in eastern Bosnia [...]”.⁸⁸ Honig ontkent hierbij niet dat er vele internationale actoren bij betrokken waren en dat men de ramp had kunnen zien aankomen, maar desalniettemin wordt Srebrenica beschreven als een lokale kortdurende crisis die door internationale actoren verkeerd is gemanaged.⁸⁹ De beschrijvingen van de NIOD-onderzoekers gaan nog een stap verder door te stellen dat de gebeurtenissen in Srebrenica niet alleen een lokaal incident waren (een “tragedie op de Bal-

kan”),⁹⁰ maar dat de kern van de zaak, in hun ogen de massaslachting, bovendien onzichtbaar was geweest voor de internationale gemeenschap: “De kernachtige samenvatting dat de Moslims ‘onder ogen van Dutchbat’ werden vermoord is [...] voor deze massamoord onjuist”, want zo redeneren de NIOD-onderzoekers: “De [colonne Moslimmannen die de enclave ontvluchtten] en de massa-executies die zouden volgen, speelden zich buiten hun gezichtsveld af.”⁹¹

De NIOD-onderzoekers benadrukken dat de schaal van de misdaden niet te voorzien was op grond van eerdere misdaden tijdens de oorlog in Bosnië, en dat Srebrenica op dit vlak een uniek geval was. De vraag is of de te verwachten schaal van de misdaden essentieel is voor de beoordeling van het handelen van het VN-bataljon.

Het reconstrueren van het geweld vóór de val van Srebrenica als een ‘humanitaire ramp’ en niet als een ‘humanitaire misdaad’ of als ‘genocide’ heeft ertoe geleid dat de massaslachting ná de val (binnen een korte tijdspanne en buiten het internationale gezichtsveld) tot de plot van het verhaal Srebrenica is geworden. Door de eerdere gewelddadigheden niet in termen van universele misdaden te schetsen, kon en kan de vraag niet aan de orde komen wat de daarbij behorende internationale verplichtingen zouden (moeten) zijn. Hieruit kunnen we concluderen dat academische analyses, al dan niet

bewust, een belangrijke rol spelen bij de maskering van de internationale verantwoordelijkheid ten aanzien van het geweld in Bosnië in het algemeen en Srebrenica in het bijzonder. Als het geweld ten slotte wél zou worden uitgelegd in termen van een genocidale oorlog – waarvoor de tekenen al ver vóór de val van de enclave waren gesignaleerd – dan wordt bijvoorbeeld de conclusie dat de massaslachting zich buiten het Westerse gezichtsveld heeft voltrokken, zoals dat onder andere door de NIOD-onderzoekers wordt gesteld, minder relevant. De kernvraag zou dan bijvoorbeeld kunnen zijn hoe men had moeten reageren op een genocidale situatie waarin de levens van vijftienduizend mensen op het spel stonden, zoals dat in 1993 door de VN-commissie was geconstateerd.⁹² Ook zou men zich

kunnen afvragen in hoeverre het Westen is meegegaan met de logica van het ‘etnisch’ geweld door het instellen van gescheiden gebieden (waaronder de *safe areas*) in zowel de militaire praktijk als in de vredesplannen.

Deze alternatieve reconstructie stelt ons dus in staat andere vragen te stellen over de verantwoordelijkheid en internationaal-rechtelijke verplichtingen van de internationale gemeenschap.⁹³ Juridische en morele vragen die bijvoorbeeld niet op die manier aan de orde zijn gekomen tijdens de Nederlandse parlementaire enquête. Hier werd voornamelijk gesproken over de al dan niet goede wil van Nederlandse politici en militairen om de ‘humanitaire nood’ te verlichten en dat is, zoals we met Arendt kunnen begrijpen, van een geheel andere orde.

Noten

1. Hoewel ik verbonden ben aan de Koninklijke Militaire Academie, valt de inhoud van dit artikel onder mijn persoonlijke verantwoordelijkheid. De opvattingen en conclusies vertegenwoordigen dus niet (noodzakelijkerwijze) de standpunten van de minister van Defensie. Dit artikel zal deel uitmaken van mijn proefschrift over de politiek van het onderzoek naar Srebrenica.
2. NIOD (2002), *Srebrenica een ‘veilig’ gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area*, Amsterdam: Boom.
3. Deze uitdrukking is tevens de ondertitel van het boek dat David Rohde over Srebrenica schreef: Rohde, D. (1998), *Endgame: The Betrayal and Fall of Srebrenica. Europe’s Worst Massacre Since World War II*, Boulder: Westview Press.
4. ICTY (2002), Opening Statement Chief Prosecutor Carla Del Ponte in the Case Milosevic “Kosovo, Croatia, Bosnia,” IT-02-54, 12 February <www.un.org/icty/transe54/020212IT.htm>.
5. Zie ICTY (2001), Prosecutor v. Radislav Krstic: Judgement, IT-98-33-T, 2 August <www.un.org/krstic/TrialC1/judgement/index.htm>.
6. In: Debrix, F. (1998), Deterritorialised territories, borderless borders: The new geography of international medical assistance, *Third World Quarterly*, 19, 5, 840.
7. *Ibid.*
8. *Ibid.*, 841.

9. Volgens de uitspraak in het Krstic-proces van het ICTY was dit doel "clearly spelt out, notably in a decision issued on 12 May 1992 by Momcilo Krajisnik, then President of the National Assembly of the Bosnian Serb People." ICTY (2001).
10. Silber, L. & A. Little (1996), *The Death of Yugoslavia*, London: Penguin Books/BBC, 245.
11. 'Moslims' wordt in dit artikel met een hoofdletter geschreven, omdat het een staatkundige benaming is, die niet geheel samenvalt met de geloofsovertuiging van alle tot deze groepering gerekende mensen.
12. Zie bijvoorbeeld: UN (1999), *Srebrenica Report. Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35 (1998)*, 15 November, pars. 33-38; Honig, J.W. & N. Both (1996), *Srebrenica. Reconstructie van een oorlogsmisdaad*, Utrecht: Spectrum, 117-123.
13. Volgens het Srebrenica-rapport van het NIOD vonden veel journalisten het ook te gevaarlijk om zich buiten Sarajevo te begeven, zie: NIOD (2002), deel 1, 612-615.
14. Westerman, F. & B. Rijs (1997), *Srebrenica. Het zwartste scenario*, Amsterdam: Atlas, 80, 81.
15. *Ibid.*, 81.
16. *Ibid.*. Bijna sinds het begin van de oorlog was de UNHCR sterk in Bosnië vertegenwoordigd en daardoor speelde het een belangrijke rol in de rapportage over de humanitaire situatie. Zie: UN (1999), 9, 10.
17. Honig & Both (1996), 123.
18. Westerman & Rijs (1997), 98.
19. NPS/NOVA (1996), Interview with Ex-General Philippe Morillon, 16 January (citaat uit transcript <www.xs4all.nl/~frankti/Srebrenica/morillon_nova_160196.html>).
20. Silber & Little (1996), 45, 46.
21. Hollingworth, L. (1997), *Merry Christmas Mr. Larry*, London: Mandarin, 184. Zie ook: UN (1999), 13; Honig & Both (1996), 127.
22. Both, N. (2000), *From Indifference to En-trapment*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 185.
23. UN (1999), 13.
24. In een televisie-interview zei Morillon later over deze actie: "I found a population that was in a state of complete panic, it was hell, real hell. And hell is where hope has completely vanished. The population translated their panic into taking my freedom of movement. I was taken hostage, but I was aware that I would run that risk." NPS/NOVA (1996) (citaat uit transcript).
25. *Ibid.*
26. Zie bijvoorbeeld Silber & Little (1996), 267; Westerman & Rijs (1997), 102; Woodhead, L. (1999), *A Cry from the Grave*. Antelope Films production for BBC2's Storyville in association with Thirteen/WNET for PBS <www.domovina.net/index_srebrenica.html>.
27. Thompson, M. (1999), *Forging War*, Luton: University of Luton Press, 240.
28. UN (1999), 14.
29. *Ibid.*
30. Thompson (1999), 240.
31. Rohde (1998), 47.
32. Judah, T. (1993), *Reckoning Time in the Valley of Death*, *The Times*, 17 April, geciteerd in: Westerman & Rijs (1997), 106, 269.
33. Westerman & Rijs (1997), 106 (aanhalingstekens als in origineel).
34. UN (1993a), *Security Council Resolution 819*, 16 April <www.un.org/Docs/scres/819e.pdf>.
35. *Ibid.*
36. Zie Annex II, "Agreement for the Demilitarisation of Srebrenica", in: UNSCM (1993), *Report of the Security Council Mission Established Pursuant to Resolution 819 (1993)*, 30 April <www.un.org/Docs/sc/missionreports/25700e.pdf>.
37. UN (1999), 20.
38. Silber & Little (1996), 275.
39. Alhoewel UNPROFOR op 21 april een persverklaring uitbracht met de titel "Demilitarisation of Srebrenica a Success," moet hierbij worden opgemerkt dat onder andere in het Srebrenica-

- rapport van de Verenigde Naties wordt erkend dat de demilitarisatie verre van compleet was: "The Canadian force [...] proceeded to oversee the demilitarisation of the town of Srebrenica, though not the surrounding area. The Muslims [...] handed over approximately 300 weapons, a large number of which were non-serviceable; they also handed over a small number of heavy weapons, for which there was no significant amount of ammunition. A large number of light weapons were removed to areas outside the town." UN (1999), 20.
40. USDS (1993a), Department of State Daily Press Briefing (19 April) <dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/daily_briefings/1993/9304/930419db.html>.
 41. USDS (1993b), Department of State Daily Press Briefing (22 April) <dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/daily_briefings/1993/9304/930422db.html>.
 42. Silber & Little (1996), 273.
 43. *Ibid.*
 44. *Ibid.*
 45. *Ibid.*
 46. Zie UNSCM (1993), 15, 16.
 47. Silber & Little (1996), 273, 274.
 48. UNSCM (1993), 5, 6.
 49. *Ibid.*, 7.
 50. *Ibid.*, 6 (citaat is mijn vertaling).
 51. *Ibid.*, 6.
 52. *Ibid.*, 8.
 53. *Ibid.*, 6.
 54. De Veiligheidsraad vernam op 6 mei dat de Bosnisch-Servische Assemblée het Vance-Owen Vredesplan had verworpen. Zie: UN (1999), 21.
 55. UN (1993b), *Security Council Resolution 824*, 6 May <www.nato.int/for/un/u930506a.htm>.
 56. *Ibid.*
 57. UN (1993c), *Security Council Resolution 836*, <www.nato.int/for/un/u930604a.htm>.
 58. *Ibid.*
 59. UN (1999), 31.
 60. *Ibid.*, 109.
 61. *Ibid.*, 31.
 62. Dijkema, W. (samenstelling) (1996), *Dutchbat in vredesnaam*, Rijswijk: Début, 22.
 63. Rohde (1998), 131.
 64. Klein, Th. (2001), Srebrenica ook journalistieke les, *de Volkskrant*, 7 oktober. Zie voor rol van de Nederlandse berichtgeving over Srebrenica Klaassen, J. & Th. Klein (2002), *Srebrenica in de Volkskrant 1991-1995* <www.volkskrant.nl/redactie/srebrenica/srebrenica.pdf>.
 65. UNPROFOR (1995), Civil Affairs, Bosnian Serb Radio News Summary, 10 July, 19:00 hours (aangehaald in: Rohde (1998), 130).
 66. *Ibid.*
 67. Videofragment in Woodhead (1999).
 68. Zie voor een overzicht: DomovinaNet, Srebrenica – Dutchbat <www.domovina.net/index_srebrenica.html>.
 69. Rohde (1998), 328.
 70. Couzy, H.A. (1996), *Mijn jaren als bevelhebber*, Amsterdam: Veen, 166.
 71. NOVA (1995), 18 juli (transcript RVD), aangehaald in: *Vertretpunt Den Haag. Rapport van de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen*, 194.
 72. *Ibid.*, 194.
 73. *Ibid.*, 195.
 74. Volgens het Rapport van de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen had de Nederlandse regering de Amerikaanse regering verzocht om deze luchtfoto's (rond Bratunac) te maken. Zie: *Ibid.*, 202.
 75. Rohde (1998), IX. Zie ook: CGSJ (2001), *The Rohde to Srebrenica. A case study of human rights reporting* <www.columbia.edu/itc/journalism/nelson/rohde>; Zoehfeld. G. (2001), *The Rohde to Srebrenica – Video Clips* <www.columbia.edu/itc/journalism/nelson/rohde/ram_files/stage_1.ram>.
 76. Onder andere de *New York Times* en de *Washington Post* brachten uitgebreide rapportages over de val van Srebrenica. Zie: NIOD (2002), 2592. Verder werden er tientallen journalistieke en academische boeken, officiële rapporten en documentaires over Srebrenica ge-

- publiceerd.
77. ICTY (2001).
 78. *Ibid.*
 79. Debrix (1998), 841.
 80. Arendt, H. (1994), *Eichmann in Jerusalem. The Banality of Evil*, New York: Penguin Books.
 81. *Ibid.*, 268, 269.
 82. Orentlicher, D.F. (1999), Genocide, in: R. Gutman & D. Rieff (eds.), *Crimes of War. What the Public Should Know*, New York: W.W. Norton, 154.
 83. UN (1948), *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, Resolution 260 A (III), General Assembly, 9 December <www.unhcr.ch/html/menu3/b/p_genocide.htm>.
 84. Orentlicher (1999), 153.
 85. UN (1948).
 86. *Ibid.*
 87. Orentlicher (1999), 156.
 88. Honig, J.W. (2001), Avoiding war, inviting defeat: The Srebrenica crisis, *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 9, 4, 200.
 89. Honig lijkt met zijn definiëring ook zijn eigen eerdere werk uit 1996 tegen te spreken, waarin hij Srebrenica nog beschreef als onderdeel van een veel groter Servisch plan wat op genocide duidde: "Het Servische plan om een nieuwe staat met nieuwe grenzen te creëren voorspelde weinig goeds voor het plaatsje Srebrenica in het oostelijke deel van de republiek Bosnië-Herzegovina, dicht bij de grens met Servië. Want in de ogen van Milosevic zou Oost-Bosnië deel gaan uitmaken van het nieuwe 'groot'-Servië". Honig & Both (1996), 109.
 90. NIOD (2002), 3170.
 91. *Ibid.*, 3153.
 92. UNSCM (1993), 6.
 93. De Amerikaanse advocaat Francis Boyle heeft een poging gedaan om de verantwoordelijkheid voor Srebrenica te internationaliseren, door middel van een aanklacht namens de Moeders van Srebrenica en Podrinje. Deze zaak werd echter niet geaccepteerd door het oorlogstribunaal. Zie: Boyle, F. (2000), Criminal Complaint before the ICTY: Mothers of Srebrenica v. United Nations Officials and others) for the Srebrenica Massacre <194.109.160.107/francisboyle/>. In maart 1993 had hij namens de Republiek Bosnië en Herzegovina de zaak van Bosnië versus rompstaat Joegoslavië (Servië en Montenegro) voor het Internationaal Gerechtshof gebracht. Bosnië beschuldigde Joegoslavië van genocide. Het vervolg van deze zaak is nog steeds in behandeling bij het Internationaal Gerechtshof. In november 1993 probeerde Boyle om het Verenigd Koninkrijk voor het Internationaal Gerechtshof te dagen voor het overtreden van de Genocide-Conventie en voor de Racial Discrimination Convention van 1965 met als doel om het wapenembargo tegen Bosnië te doorbreken en "to stop the racist carve up of the Republic of Bosnia and Herzegovina by the Contact Group Plan". Zie: Boyle, F.A. (1996), *The Bosnian People Charge Genocide: Proceedings at the International Court of Justice Concerning Bosnia v. Serbia on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*; en the Criminal Complaint <194.109.160.107/francisboyle/complaint.html>. Volgens Boyle trok Bosnië uiteindelijk de aanklacht in door dreigementen van het Verenigd Koninkrijk en enkele andere Europese staten om troepen terug te trekken en de humanitaire hulp te verminderen. Zie: Boyle (2000).